

Zakaj?

8. Zakaj so sestre usmiljenke tako priljubljene strežnice? Zato, ker se iz ljubezni do Boga popolnoma žrtvujejo svojemu poklicu. Prelepo jih je nedavno pohvalil na Dunaju neki ranjen bosenski mohamedanski vojak. Rekel je jezuitu p. Puntigamu, ko ga je obiskal v bolnišnici: »Ako sestre ne bodo našle milosti pri Bogu, ne vem, kdo bo zveličan! Z enako ljubeznijo strežejo vsem bolnikom brez razlike vere in narodnosti. Ponoči bde in nikdar nobena ne zaspi. Imel sem mrzlico in večkrat mi je bilo treba ponoči premeniti obkladke. Sestra je vsekdar točno prišla; laiška strežnica je pa vselej zaspala, kadar je sedela tu. Drugi vojaki so imeli nekoč slanino. Sestra je vedela, da jaz kot mohamedanec ne smem jesti slanine, pa mi je prinesla sirovega masla in sira. Sestre vedno molijo. Vsako jutro pride duhovnik in gredo z njim molit v kapelico. Kadar vidim kako sestro, se mi zdi, da vidim svojo mater.«

Stoletje predane skrbi strežbi bolnikom – usmiljene sestre v slovenskih bolnišnicah

Marjeta Berkopec

Zakaj so usmiljene sestre tako priljubljene strežnice? (vir: Vertec, 1916)

Več kot sto let so članice različnih katoliških redovnih skupnosti skrbele za strežbo in nego bolnikov na Slovenskem.

Do leta 1948, ko so bile množično odpuščene iz zdravstvenih zavodov, so predano skrbele za bolnike v večini slovenskih bolnišnic.

V slovenskih bolnišnicah (Zavrl, 2017) so delovali naslednji karitativni verski redovi: Marijine bolniške sestre, Sestre križniškega reda, Slovenjebistriške šolske sestre in najštevilčnejše in najbolj poznane Hčere krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega – usmiljenke. V naših krajih (Šuštar, 2013) so delovali tudi usmiljeni bratje (Ordo Hospitalarius Sancti Joannis de Deo – Fratres misericordiae / Barmherzige Brüder / Fatebenefratelli), karitativna redovna skupnost, ki je bila v 16. stoletju ustanovljena v Španiji.

Hčere krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, znane pod imenom, ki jim ga je dalo ljudstvo – usmiljene sestre ali usmiljenke, so iz Gradca najprej prišle v Maribor, in sicer leta 1843 (Toplak, 2001). Tedaj se še niso imenovalle sestre usmiljenke, ampak vincentinke, ki so se leta 1850 pridružile Družbi hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega in novoustanovljeni graški provinci. Leta 1852 so prišle v Ljubljano, kjer so prevzele strežbo bolnikov v mestni ubožnici, pomoč bolnim na domu in obiskovanje kaznjenc, leta 1855 pa strežbo bolnikov v novoustanovljeni mestni bolnišnici. Po začetnih težavah se je število sester in zdravstvenih zavodov, kjer so delovale, le še povečevalo. Med letoma 1843 in 1948 so delovale v 30 zdravstvenih zavodih. Na predvečer izbruha druge svetovne vojne je tedanja jugoslovanska provinca štela 1239 sester, zdravstvenih zavodov, kjer so delovale, pa je bilo 20 (Pacek, 2018).

Leta 1875 so začele delovati v umobolnici na Studencu in bolnišnici v Celju, leta 1876 v bolnišnici na Ptuj in v Trbovljah. Leta 1878 so jih zaposlili v brežiški bolnišnici, leta 1880 v otroški bolnišnici v Ljubljani, leta 1897 v bolnišnici v Slovenj Gradcu, leta 1899 v krški bolnišnici, leta 1904 v postojnski bolnišnici, leta 1908 v ženski bolnišnici v Novem mestu, leta 1920 v Oskrbovalnici za matere oz. dojenišnici v Ljubljani, bolnišnici v Pliberku in vojaški bolnišnici v Celju, leta 1921 v rudarski bolnišnici v Kočevju, leta 1922 v umobolnici na Poljanskem nasipu v Ljubljani, leta 1923 v bolnišnici za ženske

bolezni v Ljubljani in začasni vojaški bolnišnici v Mariboru, leta 1925 v bolnišnici v Idriji in znova v bolnišnici v Trbovljah, leta 1927 v bolnišnici v Rakitni, leta 1928 v bolnišnici v Črni pri Prevaljah, leta 1932 na ginekološko-porodniškem oddelku v Mariboru, leta 1932 v bolnišnici za duševne bolezni v Novem Celju, leta 1938 na Banovinskem zavodu za raziskovanje in zdravljenje novotvorb v Ljubljani (leta 1946 preimenoval v Onkološki inštitut) in leta 1944 v bolnišnici v Novem mestu in ponovno v bolnišnici v Idriji. Zaposlene so bile tudi v Sanatoriju Leonišče, ki je bil v lasti Družbe (Pacek, 2018).

Število sester usmiljenk se je spreminjalo in je postopoma naraščalo. Iz seznama strežniškega in drugega osebja (Toplak, 2001) v mariborski bolnišnici iz leta 1921 je razvidno, da je bilo za usmiljene sestre predvidenih 38 delovnih mest, delalo pa jih je 35. V ženski cesarice Elizabete bolnici v Novem mestu (Gošnik, 1994) je ob odprtju, leta 1908 delovalo 5 usmiljenih sester. V poročilu za leto 1909 pa navajajo, da je od strežnega osebja bilo 7–8 sester reda sv. Vincencija Pavelskega ter 2–3 postulantke (pripravnice).

Usmiljeni bratje so v bolnišnici v Ljubljani delovali od leta 1785 do 1811. Konec 19. stoletja so usmiljeni bratje štajerske (graške) province imeli postojanke na Štajerskem in Koroškem in na Kranjskem: najbolj poznano v bolnišnici v Novem mestu (1893–1946). Nekaj let (1920–1935) so bili tudi v Kamniku (Ordensgründungen) (Šuštar, 2013). V bolnišnici usmiljenih bratov v Kandiji v Novem mestu (Gošnik, 1994), ki je začela sprejemati bolnike leta 1894, je v začetku delovalo pet usmiljenih bratov.

Redovna vodstva (Šuštar, 1992, 2013) so večinoma sama poskrbela za primerne izobraževalne tečaje za tiste članice svojih skupnosti, ki so delale v bolnišnicah ali se za to pripravljale. Predavali so tamkajšnji zdravniki, teoretični pouk pa so tečajnice povezovale s praktičnim bolnišničnim delom. Da bi uredili področje (Selišnik, 2015) šolanja bolniških strežnic in preprečili, da bi se s strežbo bolnikov lahko ukvarjal kar vsak, so avstro-ogrske oblasti sredi leta 1914 z zakonodajo določile pogoje. Ministrstvo za notranje zadeve je 25. junija 1914 izdalo ukaz, ki je postavil pogoje za šolanje bolniških strežnic v lokalnih bolnicah. Ta dekret je najbrž temeljil tudi na izkušnji balkanskih vojn, v katerih je bilo zelo visoko število vojnih žrtev. Objavljen pravilnik je prepoznal veljavo dobro usposobljene bolniške strežnice tudi na institucionalni/državni ravni, saj je država poskrbela za stalno finančno podporo tečajem in šolam.

V dvajsetih letih 20. stoletja so vodstva zdravstvenih ustanov začela zahtevati medicinsko izobrazbo. Provincialni predstojniki so uspešno sodelovali z državnimi ali banovinskimi organi z zdravstvenega področja in jih spodbujali k vpisovanju v zdravstvene šole in tečaje. V dvajsetih in tridesetih letih so obiskovale nekaj mesecev trajajoče tečaje ali dvoletne šole (Oblastna strežniška šola, Banovinska strežniška šola, Šola za bolničarje in bolničarke, zasebna bolničarska šola v Beogradu). Sestre z osnovnošolsko izobrazbo, ki so že bile zaposlene, so si naknadno pridobile zahtevana spričevala ali diplome, medtem ko so druge ob vstopu v Družbo najprej pridobile izobrazbo in se nato zaposlile. Do leta 1944 je imela večina po ljubljanskih bolnišnicah medicinsko izobrazbo, marsikatera med njimi pa dolgoletne ali pa več desetletij trajajoče praktične izkušnje pri delu z bolniki (Pacek, 2018).

Toplakova (2001) navaja, da so sestre usmiljenke po končanem šolanju na Banovinski strežniški šoli v Ljubljani in zaključenem noviciatu razporedili po raznih bolnišničnih ustanovah po kraljevini Jugoslaviji. V šoli so se naučile osnov, praksa pa je potekala v bolnišnicah. Družba usmiljenih sester je postulantke v sporazumu s predstojniki oddelkov in vodstvom bolnišnice razporejala po oddelkih. Število potrebne osebja je določil Zdravstveni odsek. Zanje so veljala ista službena navodila in službeni red kot za vse ostalo strežniško osebje. Postulantke so imele pravico le do brezplačne hrane in včasih stanovanja, ne pa tudi do plače, draginjskih dodatkov, priboljškov in strežniških oblačil. V primeru bolezni je stroške zdravljenja nosila Družba, razen če se je postulantka okužila ali poškodovala v službi. Po opravljenem strežniškem izpitu so lahko nastopile pravo službo in si pridobile pravico do draginjskega dodatka. Z 11. januarjem 1924 (Toplak, 2001) je bil na vse bolnišnice, hiralnice in blaznice naslovljen dopis o obvezi strežniškega izpita za sestre redovnice kot pogoju za izplačilo draginjske doklade. Opraviti so morale

uradni izpit iz bolniške nege bolnikov pred posebno državno komisijo, sestavljeno iz treh bolnišničnih zdravnikov. Izpit je stal 30 dinarjev. »Predmet skušnje bodi predvsem praktična nega bolnikov z ozirom na notranje, kirurške in očne bolezni ter na umobolne, poleg tega pa naj se stavijo tudi teoretična vprašanja iz osnovnih nauk fiziologije in anatomije (na primer normalna toplota telesa in slično), antiseptične, desinfekcijske in sterilizacijske higiene bolniških prostorov ter najvažnejše o infekcijskih boleznih. Kandidatinjam, ki so prestale izpit, se izroči uradno kolekovano izpričevalo s podpisami cele komisije po privitem vzorcu.« Iz mariborske bolnišnice se je na izpit prijavilo kar nekaj sester in ga tudi uspešno opravilo.

Hodnik v pritličju oddelka: septična ambulanta, mavčarna, čistilnica instrumentov, prehodni prostor za umrle bolnike (vir: Rijavec, 1960).

Delo usmiljenk (Pacek, 2018) v bolnišnicah je presegalo zgolj strežbo bolnikov po bolnišničnih oddelkih in se je dotikalo tudi drugih del in opravil, ki so bila potrebna, da so zdravstvene ustanove lahko nemoteno delovale. Toplakova (2001) navaja, da so bile usmiljene sestre v bolnišnici zadolžene za strežbo bolnikom (previjanje ran, kopanje, čiščenje), službo v

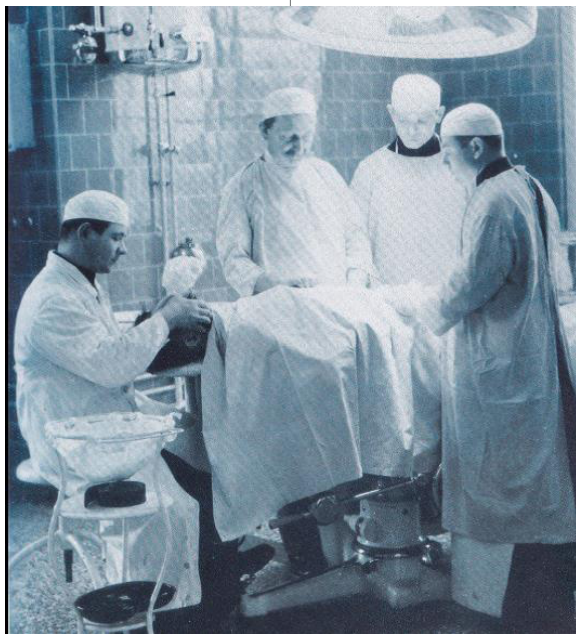
kuhinji, gospodarstvu in pralnici, za vzdrževanje posteljnega, bolniškega in operacijskega perila, zdravniških in strežniških plaščev, vzdrževanje žimnic, vzglavnikov, odej, pregrinjaj itd. Čistile so vse prostore ter vzdrževale pripomočke za zdravljenje in nego. Skrbele so tudi za shranjevanje prevzetih oblačil bolnikov in pazile, da se niso izgubila ali da jih ni kdo ukradel. Soodgovorne so bile tudi za nakup živil, hišnih potrebščin in splošnega inventarja. Dolžnosti strežniškega osebja so določali službeni predpisi. Sestre usmiljenke so v bolnišnici brezplačno stanovale in se hranile po jedilnem listu, ki ga je sestavljala Družba usmiljenih sester v dogovoru z vodstvom bolnišnice. Bolnišnica jim je priskrbelo tudi zgornja

strežniška oblačila, plašče, predpasnike, rokavice in ostalo zaščito. Družba usmiljenih sester je za vsak oddelek sporazumno z njegovim predstojnikom med redovnimi strežnicami določila prvo sestro. Glavna sestra je skrbela za red in inventar oddelka, pisala je dnevna poročila o sprejetih in odpuščenih oziroma umrlih bolnikih. Sestavljala je dnevni dietni list po navodilih predstojnika oddelka. Vodila je tudi sezname oblačil bolnikov in oblačil, ki so ostala za umrlimi.

Sestre usmiljenke so na posameznih oddelkih opravljale natančno določena dela. Na kirurškem oddelku je na primer sestra instrumentarka pripravila vse potrebno za nemoten potek operacije, sterilne instrumente, perilo, pomagala zdravniku pri umivanju rok, mu nadela plašč in rokavice, pripravila bolnika na operacijo (ga po potrebi obrila, z jodom očistila predel, predviden za rez) in pri operaciji podajala instrumente. Delovnik usmiljenih sester v bolnišnici je trajal od jutra do večera. Opoldne so imele eno uro prosto za kosilo, molitev ali razvedrilo, ena pa je medtem zmeraj dežurala na vsakem oddelku. Usmiljene sestre so opravljale tudi nočno dežurstvo, ki je trajalo 12 ur. Nočne sestre so morale biti zanesljive in izkušene bolniške strežnice. Sestre usmiljenke so se v službi že na videz razlikovale od drugega osebja. Njihova sukna uniforma je bila sestavljena iz težkega modrega nabranega krila, zgornjega dela z dolgimi rokavi, belega predpasnika (pozneje so sestre nosile bel plašč) in širokega poškrbljenega pokrivala, imenovanega kornet. Pokrivalo je imelo dva široka krajca in je bilo pritrjeno na glavo. Med delom v operacijski dvorani so morale krajce speti, saj so motili kirurga med podajanjem instrumentov. V prostem času so usmiljene sestre nosile temne redovniške uniforme in enako pokrivalo.

Usmiljenke (Šega, 1993) so pogosto skrbele tudi za strežbo bolnikov na domu. Na pomoč so priskočile ob raznih boleznih, tudi nalezljivih, zato so imeli posamezni meščani nezaupanje vanje, češ da prenašajo infekcijske bolezni in da pred zdravniki skrivajo obolele vrstnice. Leta 1907 je dobil Mestni

magistrat pismo, v katerem neki meščan opozarja na priten primere legarja med uršulinkami na Radeckega cesti št. 7. Mestni fizik je ob pregledu stavbe ugotovil, da stanje ni tako kritično in našel en primer legarja. Bolnica se je okužila, ko je skrbela za tifusnega bolnika. Da se ne bodo mešale zdrave in obolele sestre, je predlagal posebno bolniško sobo. Sestre naj bi se ob prihodu od bolnika z nalezljivo boleznijo takoj skopale v topli vodi, obleko pa razkužile s formalinom.

Dr. Ignacij Pavlič med operacijo (v sredini) v moški bolnišnici v Novem mestu okoli leta 1935; skrajno desno Franjo Prokop – brat Kazimir. Foto Gvido Dolenc. Iz arhiva Splošne bolnišnice Novo mesto (vir: Gošnik, 1994).

Usmiljenih sester je bilo v bolnicah na Kranjskem premalo, zato so na dekanijskem shodu v Ljubljani leta 1908 sklenili, da lahko pomagajo *»naše požrtvovalno ženstvo, ako se mu nudi priložnost, da se s strokovnim poukom in pod večšim vodstvom usposobi za ljudomilo delo bolniške*

postrežbe.« Prve tečaje za laične bolniške strežnice je začela organizirati Vincencijeva družba v sodelovanju z deželno bolnico v Ljubljani (Ljubljanski škofijski list, 1908).

Čeprav je bilo na Kranjskem v času tik pred in med prvo svetovno vojno organiziranih več strežniških tečajev, je velik delež bolniških strežnic v veliki vojni še vedno prihajal iz vrst usmiljenih sester. V Dolenjskih novicah (1915) zasledimo: *»Naše usmiljenke in druge redovnice se nahajajo po vseh bojnih poljih in po premnogih bolnicah svojega reda.*« Omenja se podatek (Slovenec, 1915), da je bilo na bojiščih več kot 10.000 usmiljenih sester iz reda sv. Vincencija Pavelskega: *»Občudovanja vredne junakinje krščanske usmiljenosti – usmiljene sestre so se takoj, ko je izbruhnila svetovna vojska, prostovoljno ponudile, da priteko na pomoč ubogim in obnemoglim ranjencem na bojišču.*« Na Soški in jugovzhodni fronti (Slovenec, 1917) so za ranjence skrbele predvsem redovnice: *»Kot strežniške moči delujejo tako v bolnišnicah za ranjence kakor tudi v bolnišnicah za kužne bolezni, zlasti redovnice,*

ki *vživajo visoko priznanje*.« Tudi Podberšič (2007) navaja, da je bilo v vojaške bolnišnice na Soški fronti poslanih 15 usmiljenk iz Gorice, kjer so prevzele skrb za ranjence. Sedem jih je bilo odlikovanih z visokimi vojaškimi priznanji. Svetne in redovne bolniške strežnice so bile za svoje požrtvovalno delo z ranjenci v prvi svetovni vojni pogosto odlikovane. Dolenjske novice so leta 1915 objavile imena bolniških strežnic iz deželne bolnice v Ljubljani in okrajne bolnišnice v Novem mestu, ki so bile odlikovane z odlikovanji Rdečega križa.

Znanih je nekaj podatkov o številu usmiljenk v ljubljanski škofiji. Leta 1916 (Učiteljski tovariš, 1916) jih je delovalo 339. Leta 1939 (Griesser-Pečar, 2001) je bilo v državnih bolnišnicah zaposlenih 248 usmiljenk. Griesser-Pečar navaja (2005), da naj bi bilo leta 1944 najmanj 568 članic reda sv. Vincencija Pavelskega. Leta 1948 je v okraju ostalo samo 200 redovnic, ker so po večini odšle v druge republike takratne skupne države (Srbijo, Makedonijo in Črno goro).

Usmiljenke (Toplak, 2001) so v strežniški službi delovale do 8. marca 1948, ko je Vlada Federativne republike Slovenije z odlokom prepovedala delovanje sester usmiljenk v zdravstvenih ustanovah. Z odlokom Ministrstva za notranje zadeve (Pacek, 2018) so morale v 24 urah zapustiti vse zdravstvene zavode po Sloveniji. Lahko bi ostale v delovnem razmerju pod pogojem, da izstopijo iz Družbe, prekinejo stike s predstojniki in si priskrbijo civilno obleko. Vendar niti ena med njimi ni sprejela ponujenih pogojev. Zgodilo se je prav nasprotno, tako kakor je zapisala kronistka Družbe: *»Prav vse so pospravile svojo prtljago in odšle.*« Delo sester usmiljenk v zdravstvenih ustanovah po Sloveniji je tedaj za vselej prenehalo v naslednjih zdravstvenih zavodih: ljubljanski splošni in ženski bolnišnici, Onkološkem inštitutu in Sanatoriju Leonišče, mariborski splošni in ženski bolnišnici, v bolnišnici v Brežicah, Celju, Črni na Koroškem, Novem mestu, na Ptuj, v Trbovljah in Slovenj Gradcu. V množičnem odpustu je delo izgubilo 249 sester usmiljenk, ki so skupaj s tistimi, ki so bile odpuščene že pred tem, predstavljale velik in pomemben delež zaposlenih v zdravstvenih ustanovah, predvsem pri negi in strežbi bolnikov, pa tudi na drugih delovnih mestih v zdravstvenih zavodih. Nekaj (Toplak, 2001) se jih je vrnilo na svoje domove, veliko pa jih je odšlo v Skopje, Beograd in druge kraje v Jugoslaviji. Ena izmed sester je takrat zapisala, da je večina tistih, ki so jim sestre rešile življenje, nanje pozabila. Zdravniki niso ničesar storili, da bi obdržali svoje zveste pomočnice, čeprav so nekateri razmišljali tudi drugače.

Že takoj po vojni (Griesser-Pečar, 2005) so bile redovnice, ki so delale kot bolničarke, izpostavljene šikaniranju in

različnim pritiskom. Nekateri so zaradi pritiskov izstopile iz reda, druge so šle po svetu in se niso več vrnile. Tretje so bile v civilnih službah, živele pa so skupaj s sestrami v raznih stanovanjih. Kongregacija Marijinih sester je že 1. oktobra 1946 dobila odpovedne dekrete za vseh 32 sester, ki so delale v Šlajmerjevem domu, čeprav zanje ni bilo nadomestila. Prihajajoče spremembe (Griesser-Pečar, 2001) so se nakažovale že od maja 1945. Uprava splošne bolnišnice je najprej odstavila prednico usmiljenih sester Angelo Kunc in postavila za prednico sestro Stanislavo Koser, ki je bila do tedaj prednica Mladinskega doma v Streliški ulici. Kar nekaj redovnic se je po drugi svetovni vojni znašlo na zatožni klopi, v zaporih in taboriščih. Po letu 1945 je bilo v Sloveniji v zaporu najmanj 33 usmiljenk.

Pacek (2018) navaja, da je bilo ob koncu leta 1948 v zaporu 12 sester.

Angela Rožnik, sestra Genezija, je zapisala (Šturm, 2000) spomine na zadnja leta delovanja v bolnišnici: *»Maja 1945 sem delala v Mariboru v Bolnišnici na internem oddelku. Takoj po umiku okupatorjev sem prešla na kirurški oddelek, ker so nam napeljali veliko ranjencev. Do leta 1947 je bilo vse v redu, takrat pa se je le zapletlo. Kar naenkrat so bili klicani na upravo direktor bolnišnice dr. Janez Drnovšek, upravnik bolnišnice Viktor Stegenar in glavna sestra bolnišnice Danijela Nagode. Direktorju so povedali, da je razrešen službe direktorja, upravnika so upokojili, sestro Danijelo razrešili službe glavne sestre s pripombo, da naj čim prej izgine. Hotela je predati inventarje, a so rekli, da vedo, da je vse v redu in tako je v prvi polovici novembra odšla s prvim vlakom v Ljubljano v Marijin dom. Potem so dobile odpoved še vse prve sestre po oddelkih in nekaj starejših. Ostala je mladina, mislim, da nas je bilo nekaj več kot 70. Delo je šlo naprej. Pripravljene so bili, da nas osrečijo, če zapustimo red, vendar smo se vse držale, kot da smo pribite. Končno je prišel 8. marec 1948. Tisti dan smo delale kot normalno. Ob pol devetih dopoldne pa so prišli tovariši od Ozne, poklicali so nas prvo iz vsake hiše skupaj, potem vse skupaj v sindikalno dvorano. Tam so nas čakali župan mesta Maribor, nekaj precej mladih tovarišev od Ozne. Bilo je vse pripravljeno. Dobili smo plačo za naprej, ker gremo brez odpovednega roka in odpisnice in vse dokumente. Šle smo na vse strani. V Marijin dom v Ljubljani se nas je nateplo toliko, da še sedeti nismo imele kje. Sestra vizitarica Danijela je prebedela vso noč med nami. Zjutraj smo se začele takoj razhajati. Za mlade je bilo lažje, ker smo imele še starše, veliko pa je bilo starejših sester, ki niso imele nikogar več. Te so ostale v Marijinem domu, od tam pa so našli mesto za njih (ker so bile v Ljubljani vse redovniške hiše podržavljene) v starem gradu na Raki pri Krškem.*«

52 bolnih sester in tiste, ki se niso imele kam zateči, so po odvzemu Marijinega doma v Ljubljani dobile v najem razpadajoči grad na Raki na Dolenjskem (Pacek, 2018). Pregnane sestre usmiljenke, ki so se naselile v gradu Raka, so v kroniko zapisale: »24. aprila 1948, na obletnico rojstva sv. Vincencija Pavelskega – ustanovitelja Družbe, so se sestre iz Marijinega doma v Ljubljani začele seliti v grad na Rako. Ta dan je bil za Družbo usmiljenih sester zgodovinskega pomena. Pred selitvijo si je šla ogledat grad s. ekonominja. Bil je v tako žalostnem stanju, da je skoraj izgubila pogum, da bi to sprejela.« Na Raki so za stare in obnemogle sestre ustanovile Dom onemoglih sester. Leta 1998 so sestre usmiljenke zapustile grad, ki je prešel v last Občine Krško (<http://gradraka.si/zgodovina-gradu/>).

Literatura in viri

- Borisov, P., 1977. *Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za medicinske vede, pp. 220–253; 270–273.
- Gošnik, T., 1994. *Prvih sto let novomeške bolnišnice. Novo mesto: Dolenjska založba*, pp. 129–131; 256–257.
- Grad Raka <http://gradraka.si/zgodovina-gradu/>
- Griesser-Pečar, T., 2001. *Preganjanje ženskih redov v Sloveniji po letu 1945*. Available at: <http://nszaveza.github.io/articles/43-preganjanje-zenskih-redov-v-sloveniji-po-letu-1945/>. [20.6.2020].
- Griesser-Pečar, T., 2004. *Razdvojeni narod*. Ljubljana: Mladinska knjiga, p. 201, 208.
- Griesser-Pečar, T., 2005. *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi ljudske oblasti v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, pp. 599–618.
- Ivanc, B., 2000. *Vojna bolnišnica v Ljubljani*. In: Šturm, L., ed. *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija, pp. 22–56.
- Jurkovič, N., 2004. *Ptujski bolnišnica 1874–1945*. V: Šuligoj, L., 2004. *Žbornik Splošne bolnišnice dr. Jožeta Potrča Ptuj: 1874–2004*. Ptuj: Splošna bolnišnica dr. Jožeta Potrča; Mestna občina; Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS, pp. 125–133.
- Pacek, K., 2018. *Sestre usmiljenke v zdravstvenih ustanovah*. Arhivi, letnik 41, številka 1, pp. 105–116. Available at: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-6DoKBBIK> [20.6.2020].
- Podbersič, R., 2007. *Sedaj živimo skupaj trije različni cerkveni redovi pod isto streho v popolni harmoniji. Goriške redovnice med prvo svetovno vojno*. Kronika (Ljubljana), letnik 55, številka 2, pp. 305–314. Available at: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-7VAUH64T/8caf5bd3-31c3-4105-8d6c-31f7c609df36/PDF>. [20.6.2020].
- Selišnik, L., 2015. *Skrb v službi vojne: bolniške strežnice na Kranjskem*. In: Gašparč, J. et al. eds. *Prispevki za novejšo zgodovino*. Letnik IV, številka 2, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, pp. 90–101.
- Šega, J., 1993. *Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1895–1910)*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, pp. 25–29.
- Šuštar, B., 1992. *Od strežniških tečajev do strežniške in bolničarske šole 1908 – 1945*. In: Šuštar, B. ed. *Šola za sestre: zdravstveno šolstvo na Slovenskem: razstavni katalog*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, pp. 35–45.

Šuštar, B., 2013. *Zgodovinski izviri razvoja zdravstvenega šolstva na Slovenskem ali o šolanju medicinskih sester in babic skozi čas 1753–1960*. In: Klemenc, D. et al. eds. *Moč za spremembe – medicinske sestre in babice smo v prvih vrstah zdravstvenega sistema: zbornik prispevkov z recenzijo / 9. kongres zdravstvene in babiške nege Slovenije, Kongresni center Brdo – Brdo pri Kranju, 9. in 10. maj 2013*. Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije – Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije, Nacionalni center za strokovni, karierni in osebnostni razvoj medicinskih sester in babic, 2013, pp. 10–23. Available at: <https://www.zbornica-zveza.si/wp-content/uploads/2019/08/ZBORNIK-9.-KONGRESA-ZBORNICE-ZVEZE.pdf> [20.6.2020].

Šturm, L., 2000. *Življenjske usode nekaterih večjih skupin in posameznikov iz vrst ranjenih, invalidnih in bolnih povojnih ujetnikov*. In: Šturm, L., ed. *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija, pp. 67–77.

Šturm, L., 2000. *Splošna bolnišnica Ljubljana*. In: Šturm, L., ed. *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija, pp. 46–55.

Zavrč, B., 2017. *Partizansko zdravstvo in zdravstvena nega na področju Kočevskega roga: diplomsko delo univerzitetnega študija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Zdravstvena fakulteta, p. 16; 35.

Toplak, K., 2001. *Sestre usmiljenke reda sv. Vincencija Pavelskega*. In: Toplak, C. ed. *Splošna bolnišnica Maribor 1799–1999 (strokovna monografija)*. Maribor: Splošna bolnišnica, pp. 269–273.

Časopisni viri

Poročilo o dekanskem shodu leta 1908, Ljubljanski škofijski list, letnik 1908, številka 5, pp. 82–83. Available at: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-21UFE7YX/cb1f7907-b596-449f-ab4c-ec64348bc5e0/PDF> [20.6.2020].

Čez 10.000 usmiljenih sester na bojiščih, Slovenec: političen list za slovenski narod (20.02.1915), letnik 43, številka 41, p. 7. Available at: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-C9K9YMU/e6e7a73e-1906-49b6-9472-b2b5c990bac/PDF>

Dolenjskim junakom v spomin, Dolenjske novice (9.7.1915), številka 15, pp. 57–58. Available at: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-XWURXNUO/f3oda73a-9ef3-42bf-ae5f-ce638ad5e500/PDF>

Catalogue cleri 1916, Učiteljski tovariš (24.03.1916), letnik 56, številka 6, p. 4. Available at: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-L7YMPNWX/614bfff31-c113-4228-848b-9553fb2709a2/PDF>

Zdravstvene razmere na soški in jugovzhodni fronti, Slovenec: političen list za slovenski narod (15.03.1917), letnik 45, številka 61, p. 3. Available at: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-C6T940VC/03090fbc-9b68-4c94-9ea6-23741ff07bob/PDF>

Viri fotografij

Rijavec, L., 1960. *Ljubljanske bolnišnice: prispevek k njihovi zgodovini: 1786–1960*. Ljubljana: Uprava kliničnih bolnišnic, pp. 54; 56.

Gošnik, T., 1994. *Prvih sto let novomeške bolnišnice. Novo mesto: Dolenjska založba*, pp. 129–131; 256–257.

Zakaj so usmiljene sestre tako priljubljene strežnice? Vertec (01.03.1916), letnik 46, številka 3, p. 47. Available at: <http://www.dlib.si/results/?eupa=1&query=%27keywords%3dvertec+1.3.1916%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>